

Н.А. Лемешева, ст. викл. (*ХДУХТ, Харків*)

І.П. Коршунова, доц. (*ХДУХТ, Харків*)

МЛИНИ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ХІХ ст.

Українські млини – водяні, вітряні, парові, електричні... Вони виникли на основі народних будівельних традицій і вдосконалювались з розвитком товарного господарства і техніки. З 1973 р. в світі діє Міжнародне млинологічне товариство. В нашій державі громадська організація «Українська млинологічна асоціація» з 2009 р. спрямовує свою діяльність на виявлення, оприлюднення, дослідження та відновлення пам'яток млинарства на Україні.

В ХІХ ст. млини становили невід'ємну частину ландшафту українського села. При цьому борошномельна техніка пройшла значний шлях розвитку від примітивних знарядь до складних машин. Ручні та кінно-волові млини змінилися на водяні та вітряні, а потужні парові млини зайняли місце водяних та вітряних.

Збірки млинарських знарядь і техніки зберігаються в Біловодському краєзнавчому музеї (5 експонатів), Донецькому краєзнавчому музеї (12 експонатів), Ізюмському краєзнавчому музеї (8 експонатів), Красноградському краєзнавчому музеї (6 експонатів), Луганському краєзнавчому музеї (11 експонатів), Музеї народної архітектури, побуту та дитячої творчості в с. Прелестне (19 експонатів), Золочівському краєзнавчому музеї (10 експонатів), Музеї археології і етнографії Слобідської України (12 експонатів) та ін. Млини належали громадам, монастирям, окремим особам, були й казенні млини.

В 1867 р. всіма сільськими млинами Харківської губернії (136 водяних, 1666 вітряних) перемелювалося на рік близько 6 млн. пудів жита. З нього на продовольство йшло 5,3 млн пудів, а інше відправлялося на винокурні заводи та чорноморські порти. За розмел брали по 2 копійки з пуда. Чистий дохід від всіх млинів становив по повіті 79 тисяч рублів.

Першим було поширено нетоварне селянське млинарство, яке базувалося на ручних млинах-жорнах і на ручних та ножних ступах. Під час Голодомору 1932–1933 рр. саме жорна і ступи врятували від голодної смерті багатьох українських селян.

Найбільш простими по конструкції та дешевими в будівництві були кінні та валові млини. Наприклад, у с. Євсуг, Нова Водолага, Пискунівка млини включали в себе механізм для розмелювання зерна і привод – довга жердь, один кінець якої був сполучений з приводом, а в другий кінець впрягали коней або волів. Ходячи по колу тварини

через жердь-важіль приводили в обертальний рух механізм розмелювання.

До великих механічних млинів належать водяні млини, робота яких була заснована на використанні енергії води (табл. 1). Переважно на берегах річок, рідко на ставках, ставилися великі стаціонарні водяні млини, як із жорновими поставами, так і з вальцьовими поставами. Багато з них були двоповерховими, поруч будували греблю для регулювання запасів води. Для їх спорудження необхідні досить великі кошти, тому вони належали переважно поміщикам, купцям, монастирям, селянським громадам або заможним селянам. Будівництво цих прибуткових пристроїв знаходилося під постійним контролем російського уряду.

Таблиця 1

Водяні млини

Річка	Млини із жорновими поставами	Вальцьовий млин
Сіверський Донець	55	4
Айдар	43	1
Оскол	23	1
Борова	26	–
Псел	23	3
Ворскла	21	–
Мерло	13	–
Дергул	17	–

Натомість на Слобожанщині в XIX ст. вітряки переважали кількість водяних млинів і сягали в височінь на 10–12 метрів. Їх будували на міцній стаціонарній основі: каркасний або зрубний корпус встановлювали на високому дерев'яному стільці і завершувався шоломоподібним дахом. Вони поділялися на стовпові («козлові») та шатрові («голландські»), їх робота залежала від напряму вітру і мала майже однаковий принцип роботи.

Друга пол. XIX – початок XX ст. характеризується техніко-економічною модернізацією малих промислових підприємств, приведення їх до відповідності новим вимогам, що виникли в індустріальну епоху. Широко використовуються локомотиви (пристрій, з котла і парової машини, що розташовувалась на котлі).

Паровий млин зіграв виняткову роль у розвитку мукомол'я, викликавши до життя нові машини, у першу чергу вальцьовий верстат. Впровадження парових млинів дозволило механізувати виробничі процеси, розвиток борошномельно-круп'яної промисловості швидко набрав характеру товарного виробництва.